

Med Sveriges vapen i tassen

MARIE LOUISE AARÖE, *Frilansjournalist*

Svea rikets västra utpost bevakas av skansen Lejonet och skansen Kronan, två befästningar som ligger mitt i centrala Göteborg och som syns i staden oavsett var man befinner sig. I dag är de trevliga turistmål med olika evenemang. Det var annat förr, på 1600-talet, då byggdes de som viktiga befästningar mot fienden. Sedan skansarna kom till har Göteborg aldrig anfallits – kanske har de fyllt sin avskräckande funktion.

FÖR ORTERNA i de västra delarna av landet har det alltid varit naturligt att vända blickarna åt väster. Det var här som metaller och jordbruksprodukter skeppades ut, och det var här varor som salt, vin och kläde nådde den svenska marknaden. Här fanns porten till Europa. Från början låg porten i Lödöse vid Göta älv cirka fyra mil norr om Göteborg, men med en allt starkare offensiv mot danskarna förflyttades gränsen västerut. Och här gällde det att befästa landvinningarna.

Fram till 1473 var Lödöse Sveriges enda hamn mot västerhavet. Staden var en av Sveriges sex viktigaste, med egen representation hos kungen.

Både Askim, Sävedal och Vättle var danska till mitten av 1200-talet. Sveriges möjligheter till handel med stater utanför Östersjön var starkt begränsade. Det var de danska kungarna som behärskade sjölederna genom Bälten och Öresund. I mitten av 1200-talet lyckades dock Sverige erövra ett landområde vid Göta älvs mynning.

Sveriges och Västergötlands gräns mot Danmark hade i mitten av 1250-talet dragits vid Kålleröd. Mot Norge sträckte den sig krokigt över södra Hisingen. Detta innebar att den svenska kusten i väster utgjordes av knappt 1,5 mil.

Vid mitten av 1450-talet blev den danska tullen vid den mycket starka befästningen Bohus fästning alltför tung. Vid ett riksrådsmöte i Kalmar 1473 bestämdes att en ny stad skulle grundas vid Säveån nära Göta älvs utlopp. Och därmed flyttade det stora flertalet av borgarna till den nya staden – Nya Lödöse.

I början av 1500-talet stakade Gustav Vasa ut riktlinjerna för Sveriges nya politik som under ett drygt århundrade skul-

le utgöra grunden för det svenska stormaktsväldets expansion. Sverige var då i första hand en nation vänd in mot Östersjön. Nya Lödöse blev den nya utposten och det nav kring vilket Gustav Vasa byggde upp sin politik mot väster. I mitten av 1500-talet var Nya Lödöse Sveriges viktigaste hamnstad efter Stockholm.

Föregångaren till Göteborg låg åren 1603–11 i dagens Färjenäs på Hisingen nära nuvarande Älvsborgsbrons fäste och kan betraktas som ursprunget till Göteborg. Här hade holländska köpmän slagit sig ner på Karl IX:s initiativ, men bebyggelsen brändes ner under Kalmarkriget.

Området kring Göta älvs utlopp har historiskt sett alltid varit strategiskt intressant och värdefullt. Produkter från västgötaslätten och människor från den stora framgångsrika regionen har alltid passerat älven vid platsen för nuvarande Göteborg. Bebyggelsen i området har ständigt skövlats omväxlande av norrman och danskar, och det var först när Gustav II Adolf beslöt att skapa en befäst stad vid Göta älvs mynning som skövlingen upphörde.

GÖTEBORG BÖRJAR TA FORM

Staden byggdes av inflyttade holländare och utformades efter holländskt mönster. Stadsprivilegierna fastställdes den 4 juni 1621 men under de första årtiondena efter grundläggningen var Göteborgs befolkning liten, bara mellan 1 100 och 1 500 personer. Många av nybyggarna var invandrade holländare, tyskar eller skottar.

Med det strategiska läget vid Göta älvs mynning var staden ständigt i centrum för danska och norska intressen. Därför var man från svensk sida fast beslutet att

Det krönte lejonet på skansen Lejonets tak lyfter svärdet i högra tassan och stöder den vänstra på riksvapnet.

Skansen Kronan och skansen Lejonet ur Erik Dahlbergs Suecia Antiqua et Hodierna.

staden måste göras ointaglig.

«I dessa ständiga och blodiga fejder där den lilla landsträckan gav anledning till mycket osämja spelade den gamla Gullbergs fästning en framstående roll i försvaret mot både norrmännen och danskarna» skriver historien. «Striderna blev mycket häftiga sedan en stad av svenskarna blivit anlagd nära älvmyningen, det var en nagel i ögat på våra grannländer».

Fästningen Gullberg eller Gullbergs-hus behärskade älven och inloppet till den viktiga staden. Det är denna grund som dagens skansen Lejonet är byggd på.

Första gången en befästning nämns på Gullberg är i Erikskrönikan år 1303. Troligtvis bestod den av en enkel skans med omgivande palissader och vaktorn. Platsen som i dag är omgiven av järnvägsspår och industriområden låg då mycket strategiskt vid älven. På 1400-talet lät Karl Knutsson återuppbygga fästet som tidigare raserats, men det jämnades åter genast med marken av danskarna. Även 1522, under Gustav Vasas tid, byggdes Gullbergs fäste upp för att året därpå raseras av danskarna.

Den mest kända och dramatiska händelsen i Gullbergs historia är kanske den som inträffade den 27 januari 1612. Mitt i vintern inledde danskarna 1612 års fälttåg. Från Kalmar, som fallit i deras händer, fortsatte de genom Småland och brände Växjö och Kronobergs slott. Vid den västra kusten väntade danske kungen Christian IV med planer att inta Gullberg på samma sätt som han intagit Kalmar.

Fem gånger stormade han fästningen och fem gånger blev han tillbakaslagen. Fästningskommendanten Mårten Krakou sårades i striden och eftersom hövitsmannen var feg och inte att lita på fick

kommendantens hustru Emerentia istället träda in och leda försvaret. Detta gjorde att samtliga kvinnor på fästningen ställde upp bredvid sina män för att försvara Gullberg.

Skalden Wilhelm von Braun skrev vid mitten av 1800-talet i ett humoristiskt poem om händelsen bland annat:

Och Jutarne kräla, som paddor, till storm
På skrangliga stegar, uppresta mot vallen,
Men neder de ramlar i röd uniform,
När Mårten dem knackar med stenar i skallen.

Och fru Emerentia springer allt jämt
Med utslaget hår och med lunta i näfven.
Dess åsyn väl kunde hin Håle ha skrämt,
Och Christian hin fjerde förfärades äfven.

Vid brandkulors ljusning i natten hon står,
Högt gungar af stridslust den krutstänkta barmen,
Men bäst hennes man som en mordängel går
Han tappar på en gång båd' foten och armen.

En kort tid därefter föll ändå Gullberg i kung Christian IV:s händer. Fästningen förstördes av danskarna och fick köpas åter av Sverige genom Elfsborgs lösen.

Med tanke på vad som hänt historiskt i området var det nya Göteborg i stort behov av försvarsanläggningar för att invånarna skulle kunna stå emot den gamla arvfjenden. Detta innebar att hela staden

skulle omges med befästningar. Det handlade i första hand om befästningar enligt nederländsk princip – jordvallar med en höjd på mellan två och tre meter, så kallade bastioner.

På 1624 års befästningsplan syns hur staden har fem bastioner mot södra sidan och enklare palissader mot den östra sidan. Det fanns även planer på en slottsbyggnad vid nuvarande Drottningtorget, men de planerna blev aldrig förverkligade. På Risåsen, där nuvarande skansen Kronan ligger, byggdes 1630–40 ett mindre fästningsverk som kallades Juteskrämman. Juten, det var dansken. Först 1641 var befästningarna i det närmaste färdigställda, men fortfarande var fronten mot älven alltför svagt befäst.

SVERIGE TAR PLATS I VÄRLDEN

År 1645 slöts freden i Brömsebro vilket innebar att Sverige fick Halland på 30 år. Sverige blev en stormakt men fick samtidigt holländarna som fiende eftersom de var lierade med danskarna. Senare förklarade Danmark på nytt krig mot Sverige, ett krig som slutade med freden i Roskilde 1658 och som medförde att Sverige fick Skåne, Blekinge och Halland. Dessa händelser påverkade självklart försvaret och befästningsbyggandet i Göteborg.

Militärarkitekten Erik Dahlberg var på inspektionsresa till Göteborg 1675 och upprättade då en karta över fästningsstaden. Här kan man se vad som hade byggts ut. Bastioner var utbyggda mot landfronten och mot älven. Stadsporten Gamle Port hade uppförts av tegel vid den södra infarten och Öster Port mot stadens östra sida. Dessa ersatte de tidigare timrade portarna. Bägge portarna var försedda med vindbryggor. Mot väster fanns ännu ingen befästning.

År 1683 upprättade Erik Dahlberg en plan för en fullständig ombyggnad av Göteborgs befästningsverk. Planen godkändes av Karl XI och ingick i den allmänna förstärkningen av det svenska försvaret. Påverkad av den franska skolans befästningsprinciper utvecklade Dahlberg en arkitektur anpassad efter den svenska terrängen och de förhållanden som erbjöds här. Detta innebar att de svenska befästningarna fick en annorlunda karaktär än de ute i Europa.

Karl XI godkände Erik Dahlbergs förslag att bygga en ny skans på Gullberget. Grundstenen till skansen, som fick namnet Westgötha Lejon, lades den 22 juni 1687. Inte mindre än sju skansar var på

förslag men det var endast skansarna Lejonet och Kronan som kom att uppföras.

SKANSEN LEJONET

Den 10 september 1689 kunde Karl XI inviga skansen Lejonet. Befästningen var dock inte helt färdig. Själva skansen var klar men inte de yttre stenlagren på tornets huva och taktäckningen. I Erik Dahlbergs anteckningar kan man läsa om hur kungen medan arbetet pågick tog sig upp på taket och utbringade «Alla brava soldaters och alla sköna damers skål».

För att kungen skulle kunna bilda sig en uppfattning om slutresultatet hade ett provisoriskt snidat lejon satts upp på tornet – ett arbete utfört av träsnidargesällen Nils Swahn.

Det fortsatta arbetet efter invigningen gick långsamt. År 1692 var dock det tänkta lejonet på plats, vänt åt norr mot den norska gränsen. Marcus Jäger skulpterade takprydnaden i trä, överdragen med bly och förgyllda detaljer, efter ritningar av Erik Dahlberg. Lejonet höll ett svärd lyft i den vänstra tassan och en sexuddig stjärna i den högra.

Skansen Lejonet byggdes i fyra våningsplan. Det första man lägger märke till på entréplanet är embrassyerna, skottgluggarna. De sitter i de stjärnformade utbyggnaderna. Här stod kanonerna. Första våningen var infanterivåning och på andra våningen fanns huvudbestyckningen med åtta embrassyer. Totalt utgjordes skansens bestyckning av nio tolvpundiga kanoner och tolv sexpundiga. De grävsta kunde skjuta bortåt en kilometer. Normalt skjutavstånd på slät mark var annars 600 meter.

På andra våningen imponeras man av de kraftiga bjälkarna som bär upp taket och golven till de övre våningarna. På vissa av bjälkarna kan man fortfarande se de svedda ändarna – ett gammalt beprövat sätt att förhindra röta.

När man kommer upp på tredje planet stannar man spontant upp för att beundra det höga valvet. Här kan man också urskilja rester efter bjälklag från ytterligare två golv. Det första golvet löpte runt salen, där balkongen utgör en rest. Här fanns ställningar för 16 gevärsskyttar. Det tredje golvet alldeles under valvet var förådsutrymme men fungerade också som en utmärkt plattform för arbetet med de taljor som fästes i de stora takringarna. De fungerade som hissanordningar med vilka man hissade upp kanonerna.

Vid oroligheter eller då man väntade

krig var skansen bemannad med omkring 100 man. Officerare och artillerister var förlagda i utanverken där de öppna spisarna fanns. Övriga hade sitt logi i artillerivåningarna samt i den dolda våningen.

I juni 1891 eldhärjades skansen. Branden började i ett intilliggande magasin vid järnvägen och gnistor fördes i den starka vinden upp till befästningen. De utbyggda tenaljerna förstördes, och även takets träunderrede samt takdekorationen. Först 1893 var renoveringsarbetet klart och då fanns även en ny takprydnad, en kopia av det ursprungliga lejonet i koppar men med Sveriges vapensköld istället för den sexuddiga stjärnan att stödja tassan på. Ritningarna hade utformats av arkitekten Eugen Thorburn.

Verksamheten i skansen Lejonet drivs idag av Götiska förbundet som är ett ordenssällskap bildat 1815. Sällskapet har bland annat som syfte att väcka intresse för Sveriges historia samt dess kultur- och naturvärden. De erbjuder arrangemang som bröllop och födelsedagsfester i en populär och unik miljö med utsikt över hela Göteborg.

SKANSEN KRONAN

Efter freden i Roskilde år 1658 vilade inte längre gränsförsvaret på Göteborg, även om läget vid Göta älvs mynning fortfarande utgjorde ett intressant mål för danska styrkor. Nya Älvsborgs fästning hade byggts för att skydda hamninloppet. Men fortfarande var man orolig för en landsättning söder om staden. De intilliggande höjderna skulle kunna användas av en anfallande styrkas belägringsar-

tilleri, men en stark skans på berget Risåsen skulle kunna avvärja den faran.

Hela 400 man och 60 hästar med 40 kärror avsattes för att uppföra Risåsens första skans – en enkel skans av jordvallar som kom att kallas Juteskrämman och som stod klar 1641. År 1651 inleddes arbetet på en förbättrad skans på berget men den hann dock inte bli klar innan kriget mot Danmark bröt ut och arbetet stannade upp.

Projektet återupptogs 1686 då Erik Dahlbergs planer för ett fyrkantigt torn med avhuggna hörn presenterades för och godkändes av Karl XI.

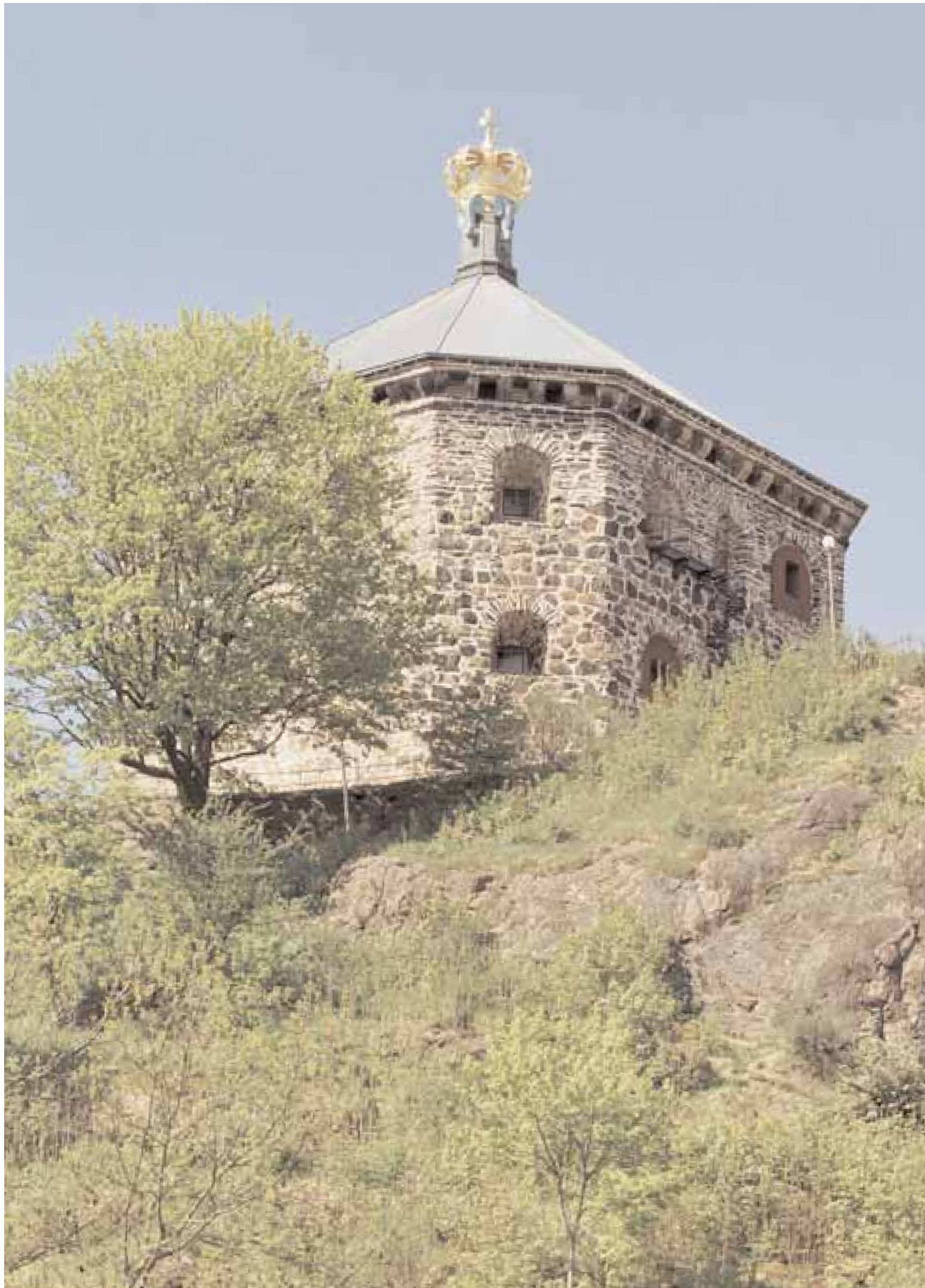
Den 9 juni 1687 lades grundstenen till skansen Kronan av Erik Dahlberg själv på lämningar av den gamla skansen. Den nya befästningen uppfördes till största delen av sten från Elfsborgs slott.

Skansen Kronan är uppförd i tre valv där det översta är avdelat med ett träbjälklag. På entréplanet kommer man in i det understa valvet. Här finns åtta rum som bland annat användes till förvaring av ammunition och förnödenheter. Som exempel kan nämnas att på Erik Dahlbergs ritningar benämndes rum tre som fängelse och rum fyra som cistern, vilket innebär att det sistnämnda rummet var avsett för förvaring av vatten. Våningsplan två, som är det mellanliggande valvet, var artillerivåning med 13 embrassyer och tre portöppningar.

Det översta valvet är avdelat med ett träbjälklag vilket ger två våningar, där den nedersta delen är utformad med 15 embrassyer och en portöppning som idag har murats igen och försetts med ett

I dag ligger skansen Lejonet som en svårtillgänglig ömgiven av järnvägsspår och industriområden.

fönster. Det fjärde planet var avsett för infanteriet. Under takfotens konsoler finns 35 mindre öppningar för gevärseld och granater.

Enligt Dahlbergs förslag förbands skansen Kronan med den övriga stadsbefästningen genom en murad gång, en så kallad kaponjär, för att ansluta till huvudfästningens fältvall vid nuvarande 'Feskörka'. Denna gång utgjorde gränsen mellan Västra och Östra Haga.

Mellan 1687 och 1690 växte det nya försvarstornet successivt upp med sina fyra våningar. År 1690 hade man kommit till takkrönet. Erik Dahlberg hade redan 1689 presenterat ritningar på en takprydning i form av en sluten krona och träsnidaren Marcus Jäger fick uppdraget att utföra den. Han fäste inte så stor vikt vid proportionerna och Dahlberg blev mycket missnöjd med resultatet.

I ett brev från 1690 förklarar Erik Dahlberg sin osäkerhet om Jägers förmåga att skapa den tilltänkta kronan. Jäger som var den ledande träsnidaren vid denna tid i Göteborg fann sig inte i kritiken utan avsåde sig uppdraget. Ett par år senare, 1697, fick Jäger återigen förfrågan om att utföra arbetet med kronan. Han accepterade och skapade den i trä med ett förgyllt överdrag och den sattes på plats år 1700.

FÄNGELSE OCH MUSEUM

Skansen Lejonet och skansen Kronan har aldrig kommit till användning i krig. De har stått som de var tänkta – avskräckande bastioner till försvar av Göteborg. Skansen Kronan fick däremot 1854 en annorlunda användning som fängelse för livstidsfångar.

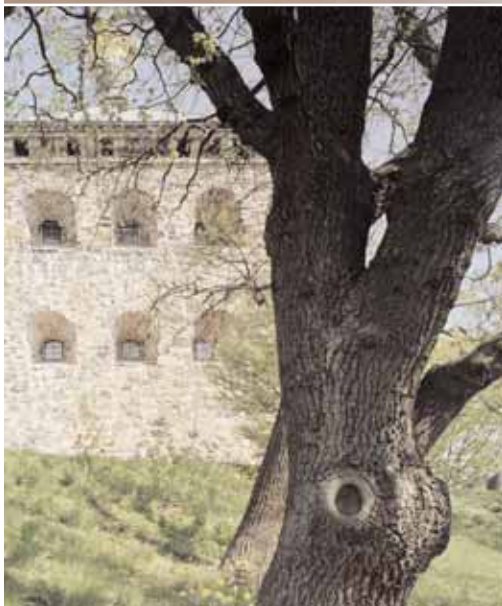
Kung Oskar I var den siste svenske kung som hade makt att driva en aktiv utrikespolitik. Han hade ingått en försvarsallians med Frankrike och England med tanke på ett eventuellt krig mot Ryssland.

T.v. Skansen Kronan tronar högt uppe på Risåsen i centrala Göteborg. Den går att nå antingen från Skanstorget eller från Linnéstaden.

Ovan t.h. Kronan är uppförd i tre valv där det översta är avdelat med ett träbjälklag.

T.h. En gångstig slingrar runt befästningen med de bastanta murarna.

Längst t.h. Kanonerna finns kvar på det andra planet som ursprungligen var artillerivåning.

För att kunna hålla en god beredskap på Carlstens fästning på Marstrand flyttades livstidsfångarna till skansen Kronan.

I fyra år var Kronan fängelse för både mördare och grova tjuvar, vilket gav eko i staden. Ett stort söndagsnöje var att vandra upp på Risåsen för att köpa kammar, borstar och övrigt hantverk som fångarna tillverkade.

Då fångarna förflyttats och skansen nödtorftigt renoverats biföll Kungl. Maj:t i december 1903 en begäran av dåvarande fortifikationsbefälhavaren K. Grill om att kostnadsfritt få anordna ett militär-museum. Detta har sedan förra sekelskiftet drivits av Göteborgs Museum med utställningar av militärhistoriska samlingar. Samlingarna har i dag flyttats från skansen, men planer finns att åter visa dem här.

Skansen Kronan med sitt unika läge i centrala Göteborg med uppgång både från Skanstorget och Linnéstaden erbjuder möjligheter till festliga evenemang. Befästningen är i dag inbäddad i grönskande vallar med flankerande kanoner, inspirerande entréportar och med en fantastisk vy över Göteborg.

Fortfarande dominerar skansen Lejonet och skansen Kronan stadsbilden i Göteborg, tillsammans med Erskines 'Läppstiftet', Göteborgsoperan, Masthuggskyrkan, Sjöfartstornet och Gothia Towers.

Båda skansarna är statliga byggnadsminnen och räknas till vårt nationalarv. Det betyder att de är byggnader som har ett så stort kulturhistoriskt eller annat värde att de ska ägas av staten och förvaltas av SFV. När det gäller nationalbyggnader bland försvarsfastigheterna ska de förvaltas av försvaret så länge de utnyttjas av försvaret. Dessa skansar saknar sedan länge militär användning och den 1 oktober 1993 överfördes de till SFV tillsammans med de flesta av rikets övriga fästningar. **KV**

T.v. Skansen Lejonet är byggd på den gamla befästningen Gullberg. Den var en viktig strategisk punkt vid Göta älvs mynning.

Ovan t.h. Skansen Lejonet har fyra våningar. Trappan leder upp till andra våningen som kan hyras för olika arrangemang.

T.h. Valvets krokarna användes då man skulle hissa kanoner och material upp i fästningen.

Längst t.h. Lejonet är den äldsta av de två skansarna. Grundstenen till befästningen lades den 22 juni 1687.

